

Јелена Д. РАЈОВИЋ*

Академија струковних студија косовско метохијска – Лепосавић

Марија Д. ВЕШОВИЋ**

Факултет за саобраћај, комуникацију и логистику Будва, Црна Гора

СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ И СЛОБОДНИ УПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ *DE BELLO CIVILI* СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Имајући у виду да се приликом превођења неког књижевног дела преводиоци често суочавају са проблемом преношења изражајних средстава, као што су слободни неуправни и слободни управни говор из једног језика у други, циљ рада је да се прикажу утицаји разноврсних лингвистичких маркера ових конструкција на сам процес превођења. Српско–енглеске паралеле у слободном управном и слободном неуправном говору утврђиваће се на корпусу романа Светислава Басаре *De Bello Civili*. У раду испитујемо да ли долази до структурних и/или стилистичких померања при превођењу слободног управног и слободног неуправног говора са српског на енглески језик. Резултати истраживања су показали да романом доминира слободни неуправни говор и да форме слободног управног и слободног неуправног говора у српском и енглеском језику имају доста заједничких особина (захтевају контекст, употребу прошлих глаголских времена, употребу глагола говора и глагола мишљења који се могу искористити/применити у главној реченици итд.) осим слагања времена – што је карактеристично за енглески, али не и за српски језик.

Кључне речи: слободни неуправни и слободни управни говор, превођење, српски језик, енглески језик.

УВОД

На типове туђег говора као посебног синтаксичког проблема и важног феномена у проучавању језика указао је Бахтин (Баhtin 1980). Његова дефиниција да туђи говор представља „говор у говору, исказ у исказу али истовремено и говор о говору и исказ о исказу” (ибид 128) подразумева одређене синтаксичке шаблоне попут директног говора, индиректног говора и неуправног директног говора. Такође, он овде укључује модификације и варијације поменутих шаблона чија је функција да преносе туђе исказе и интегришу их у компактни монолошки контекст.

* преводиоца енглеског језика, gvozdena2001@yahoo.com

** преводиоца енглеског језика, mariavukov@gmail.com

Велико интересовање светских лингвиста за овај домен лингвистичког поља условио је развијање граматичко-стилистичке поддисциплине, Репрезентологије која се бави формама исказивања туђег говора, најчешће у његовом односу са ауторским говором, будући да је туђи говор могуће препознати као таквог само ако се посматра у складу са ауторским говором (Ковачевић 2012а:13). Управни и неуправни говор, као главни модули туђег говора суштински се разликују у начину преношења говора учесника разговора. Код управног говора искази говорника преносе се у изворној форми, онако како су и исказани. Неуправни говор исказе говорника преноси из перспективе онога ко говор преноси, односно аутора (Katnić-Bakaršić 1999), али не мора увек да представља интегрисање говорникових речи у реченицу аутора већ парафразирање са циљем преношења суштине садржаја и значења (Carter, McCarthy 2006: 805). Када је реч о слободном управном и слободном неуправном говору, може се рећи да су то варијације које имају карактеристике и управног и неуправног говора.

Контрастивна истраживања из области управног и неуправног говора углавном се баве проблемима превођења типова туђег говора са енглеског на српски језик (Каравесовић 2010; Зечевић 2013; Видановић 2015). У наведеним радовима је представљена сложеност односа између ова два језика, чија се синтаксичка правила за преношење туђег говора разликују, што често доводи до структурних померања у преводу (Каравесовић 2010). Типови туђег говора предмет су интересовања многих научних дисциплина и литература која се бави овом тематиком прилично је обимна (Bahtin 1981; Lucy 1993; McArthur 1998; Holt, Clift 2007; Perović 1999; Ковачевић 2012а) и долази из различитих истраживачких домена и приступа, попут књижевне теорије, социологије, филозофије као и различитих поддисциплина лингвистике (лингвистичке типологије, синтаксе, семантике, прагматики).

Ослањајући се на особености туђег говора које су претходно наведени лингвисти дефинисали и имајући у виду чињеницу да су истраживања о овој лингвистичкој форми углавном фокусирана на енглеско-српски превод, циљ нашег истраживања је анализа слободног неуправног и слободног управног говора у роману *De bello civili* Светислава Басаре, односно њихових српско-енглеских преводних еквивалената. Претпоставка је да је приликом превођења дошло до губитка одређених наратолошких структура у енглеском језику¹, односно да је дошло до структурних и стилистичких померања. Роман је у целости анализиран, и у примерима су приказани слободни управни и слободни неуправни говор у српском, а затим и њихови преводни еквиваленти у енглеском и указано је на потенцијалне проблеме који се могу јавити при превођењу овакве врсте текста. Важно је напоменути да је роман са српског на енглески превео изворни говорник енглеског језика, Рандал А. Мејџор (Randall A. Major) што је још један разлог више да се утврде преводне паралеле између ова два језичка пара². Такође, у обзир се морају узети и нормативни

1 О аспектима енглеског наратива видети: Тулана (Toolan 2014).

2 Приликом превођења преводац мора водити рачуна о веродостојности преношења форме, стила, синтаксе и значења из једног језичког система у други. Када преводац није изворни говорник језика са којег преводи, мора водити рачуна о различитим конотацијама коју изрази или речи могу имати у различитим културним контекстима, семантичког развоја контекста кроз време

и стилски потенцијали ова два језика који могу бити разлог неусаглашености између оригинала и превода слободног управног и слободног неуправног говора.

Након уводних разматрања, рад је методолошки организован у следећа структурална поглавља: прво поглавље представља концепт туђег говора, друго и треће поглавље доносе особености слободног управног односно слободног неуправног говора; четврто поглавље описује структуру истраживања, примењене методе и корпус истраживања; пето поглавље указује на разлике које постоје између српског и енглеског језика кроз примере постојећих истраживања; шесто поглавље износи анализу корпуса и резултате истраживања; закључна разматрања представљена су у седмом поглављу.

О ТУЂЕМ ГОВОРУ

Преношење туђег говора подразумева укључење туђих речи у ауторски дискурс или текст, при чему се добија синтаксичка конструкција са туђим говором. Туђ говор сврстава се у синтаксичке категорије и у тексту може имати улогу стилогеног средства и наративне технике (Николић 2020). Као такав, он је учестала појава у исказима сваког говорника или ликова у књижевним делима. Он подразумева исказе или делове исказа које је неки други говорник изговорио у некој другој говорној ситуацији а које преноси говорник или аутор. Овакав начин преношења туђих речи обично се обележава применом лингвистичких механизма (наводницима или цртицом) да би се саговорнику (или читаоцу) ставило до знања да оно што говорник изговара нису његови сопствени искази већ туђи (Ранић 2013). Иако се туђи говор и говор говорника или аутора могу одвојено анализирати, између њих постоји динамички однос и при анализирању једног концепта узима се у обзир и други (Николић 2020).

Ковачевић (2000: 245) туђ говор сматра дводелном синтаксичком јединицом, то јест, исказом који се састоји од а) управног дела (говор лика) и б) ауторског дела (говор аутора). Према томе, дефинисана су два основна граматикизована синтаксичка модела преношења туђег говора: а) управни (директни) говор и б) неуправни (индиректни говор)³.

Када је реч о енглеском језику, Мекартур (McArthur 1998: 183–185) разликује четири типа туђег говора: управни говор (*direct speech*), неуправни говор (*indirect speech*), слободни управни говор (*free direct speech*) и слободни неуправни говор (*free indirect speech*)⁴. Лич и Шорт (Leech-Short 2007: 255–279) предажу класификацију која се заснива на граматичким, ортографским, стилистичким критеријумима

и примени постојеће лексике на нове идеје као и о преношењу културних и интелектуалних аспеката једног језика у други, који често не деле исто знање, обичаје, веровања и језик (Cecini 2014).

3 Конструисани дијалог је концепт који за управни и неуправни говор даје Тененова (Tannen 2007: 109), која сматра да се у свакодневном говору више јавља преношење суштине значења него што је то случај са прецизним цитирањем.

4 Он (McArthur 1998: 183–185) указује да су основни маркери управног говора тачно пренесене речи као и присуство ортографских маркера – знака навода. Неуправни говор преноси извештај речима наратора, са глаголима који мењају (*backshift*) глаголско време, променом заменица док су адвербијали за време и место усклађени са временом извештавања.

и на критеријуму дословности преношења изворног туђег исказа. Класификација обухвата пет варијација туђег говора: а) нараторово извештавање о говорном чину / нараторово извештавање о чину мишљења, б) управни говор / управна мисао, в) неуправни говор / неуправна мисао, г) слободни управни говор / слободна управна мисао и д) слободни неуправни говор / слободна неуправна мисао.

Ове варијације довеле су до дефинисања типова и подтипова туђег говора, при чему се полази од граматичких критеријума, уз обавезно укључивање ортографских критеријума. Управни говор је најчешћи начин преношења туђег говора. То подразумева тачно наведени и наводницима или цртицом обележени говор неког лика у наративном тексту. Овако обележен садржај управног говора обично је праћен ауторским дидакалијама или конферансом⁵. У наставку су дати примери ортографског истицања управног говора, при чему је под а) пример управног говора са ортографским употребом цртице и под б) пример управног говора са ортографском употребом наводника.

а) - *Ostavi se igrarija - reče Sandoz turobno - ja nisam Rolan Bart. Nemam sluha za postmodernizam. Gubiš smisao za male stvari koje ulepšavaju život.*

- *Zar išta može ulepšati život? - upitah* (Basara 1993: 13).

б) *"Ne", reče Sandoz naglas, "uopšte nije čudno. Ovo je poslednje doba. Zar nisi čitao Renea Genona? Tamo piše da će pred kraj sveta događaji bivati sve ubrzaniji dok konačno sve ne ode u vražju mater"* (Basara 1993: 24).

За разлику од управног, неуправни говор представља ауторово виђење нечијег говора, односно неуправни говор преноси извештај речима извештача са глаголицама, заменицама, временима и прилозима за време и место који се међају у складу са временом извештавања (Gayane 2018). Битне синтаксичке особине неуправног говора подразумевају зависнословену изричну реченицу⁶, кроз коју се овај тип говора реализује; ауторску дидакалију која је и управна клауза дате зависнословене реченице; препрличани говор лика, што је зависна клауза зависнословене реченице; везници *да* и *како* и све упитне лексеме које спајају зависне клаузе изричног или зависно-упитног типа; глагол из ауторске дидакалије који условљава усаглашавање категорије лица у глаголским облицима и присвојним и личним заменицама; изјавну интонацију зависнословене реченице, која се у писаној форми исказује употребом тачке на њеном крају (Ковачевић 2012а: 13–18). Вулетић (Vuletić 2006: 149), указује да ако се за преношење туђих речи користи неуправни говор, онда је неизоставни елемент уводни глагол говорења као и пребацивање првог и другог лица у треће. Примери неуправног говора дати су у наставку, при чему пример б) одражава изјавну интонацију неуправног говора, док пример в) показује пример преласка првог у треће лице.

5 У основне синтаксичко-правописне компоненте модела управног говора спадају: а) ауторска дидакалија (конферанса), б) говор лика као пренесени неауторов говор, в) маркираност наводницима или цртом пренесеног говора лика (Ковачевић 2012а: 13–18).

6 Реченица неуправног говора, у ствари састоји се од две клаузе које су у хипотетичком односу. Оне нису исто рангиране у реченици с обзиром на то да клауза која се преноси налази се у функцији објекта уводног глагола, односно клаузе (Halliday–Matthiessen 1994: 252).

в) *Jedan od policajaca se pobuni. Strogim glasom reče da je sloboda veroispovesti zagarantovana ustavom i da je sveštenikovo pravo da veruje ili ne veruje neprikosnoveno* (Basara 1993: 26).

г) *Novinar, istina, reče da ga je poslao glavni urednik, da je njemu jako žao što nas uznemirava, ali da on svoj zadatak mora obaviti profesionalno* (Basara 1993: 41).

Све остале синтаксичке форме преношења туђег говора само су варијације у оквиру ова два главна модела, или су варијације које су настале комбиновањем неких од карактеристика управног и неуправног говора (Ковачевић 2012: 13–18). То значи да сваки од главних модела садржи неопходне синтаксичко-правописне компоненте чије одсуство/изостанак условљава стварање подтипова управног односно неуправног говора. У наставку рада представимо две варијације главних модела туђег говора - слободни неуправни и слободни управни говор.

а) СИНТАКСИЧКЕ ОДЛИКЕ И ФУНКЦИЈА СЛОБОДНОГ НЕУПРАВНОГ ГОВОРА

Слободни неуправни говор (СНГ) представља језичко-стилски поступак који има особине основних елемената цитирања, управног и неуправног говора и тиме чини њихову синтезу. Спајање управног и неуправног говора у форми слободног неуправног говора одражава сједињење језика аутора и јунака (Алексић 2016). На тај начин, аутор нам омогућава да продремо у свест јунака и открива нам његов унутрашњи свет, тиме указујући на различита емотивна стања и осећања јунака⁷. Слободни неуправни говор је тип преношења туђег говора са особиним полифоније-постојања више „гласова” у исто време и у истом исказу (Рајић 2010). Ова варијација неуправног говора има граматичке особине неуправног говора, али га карактерише одсуство ауторске дијаскалије као и везивног елемента (Ковачевић 2012а).

Оно што је још карактеристично за слободни неуправни говор јесте да се готово никада не среће у разговорном дискурсу, већ искључиво у писаном, књижевном уметничком стилу. Отуда, СНГ не можемо посматрати независно од семантичких и прагматичких одлика текста (Рајић 2010; Зечевић 2013). Значај слободног неуправног говора огледа се у томе што он на прво место ставља приповедача. Наиме, примена овог изражајног средства у наративу указује на свеprisутност приповедача, односно да је све оно што се износи, а нарочито туђе речи, филтрирано кроз говор, поимање и став приповедача (Frangēš 1963). Његова примена делимично брише границу између говора лика и говора аутора, те да би се направила граница између ове две реализације говора неопходно је да СНГ одражава одређени миметички тон који нам помаже да сагледамо виртуелни свет ликована (Reyes 1984: 243-244 у Рајић 2010). Слободни неуправни говор није строго дефинисана категорија чиме отвара могућност аутору да исказе своје стваралачке

7 Поред слободног неуправног говора постоји и полуслободни неуправни говор, и разлика између ове две варијације је у томе што се слободни чешће од полуслободног користи за преношење унутрашњег говора лика при чему су тачка гледишта аутора и лика уједињене (Ковачевић 2016).

вештине. Према томе, у поређењу са управним и неуправним говором, који имају стабилан синтаксички образац на основу којих је њихова идентификација увек могућа, СНГ се одликује вишезначном и непредвидивом структуром те отуда је и његова идентификација могућа само на основу информације која се добија из контекста (Рајић 2010).

Најчешћи показатељи слободног неуправног говора су речи и изрази који припадају лику а које су убачене у контекст аутора и по свом карактеру не могу припадати аутору али одражавају психологију лика; речи и изрази директног говора лика које се појављују у говору аутора, морфолошке формуле које одређени јунак често употребљава (Šehović 2003); односно, смена глаголских облика и начина, узвици, речце, показне заменице, упитне реченице које није могао поставити аутор, лексичко-фразеолошка средства, деиктички прилози, узвици, речце (Каравесовић 2010, Палибрк 2010, Ранић 2013).

Ковачевић (2012б: 333) у односу на критеријуме укључености/неукључености наратора као говорника или саговорника у говорни дискурс, разликује два синтаксичка модела који садрже по две граматичке варијације слоговног неуправног говора. Дакле, разликује четири подмодела слободног неуправног говора: неукљученост наратора подразумева пребацивање првог лица једнине или множине из управног говора у треће лице једнине или множине у слободном неуправном говору, и у складу са тим и транспозицију проксималних у дисталне облике заменица; и укљученост наратора у говорни дискурс подразумева прелазак другог лица у прво и обрнуто, при чему долази до прилагођавања проксималних медијалних облика заменица. Следећи пример, у којем су искази слободног неуправног говора подвучени, илуструју овај синтаксичко-стилистички подтип управног говора:

а) U trenutku rastrojstva poveri nam da je to četvrti partner koga je slučajno ustrelilo, a da u karijeri nije ubio ni jednog kriminalca. Pretpostavljeni ga već popreko gledaju. Jeste da je sve komisijski dokazano, jeste da tu nema traga sumnji, ali on se oseća neprijatno i boji se suspendovanja. I ako u najskorije vreme ne ubije kakvog kradljivca – izvršiće samoubistvo (Basara 1993: 29).

б) СИНТАКСИЧКЕ ОДЛИКЕ И ФУНКЦИЈА СЛОБОДНОГ УПРАВНОГ ГОВОРА

Слободни управни говор (СУГ) представља тип говора у којем се искази или мисли лика представљају без посредовања аутора, односно онако како их лик сам формулише и исказује (Принс 2011). За слободни управни говор (СУГ) карактеристичан је изостанак ортографских маркера и, у неким случајевима, ауторске дидакације. Изостанак ауторске дидакације која указује на прелазак са нарације на извештавање (препричавање), често се користи у белетристици за представљање менталних реакција ликова на оно што виде или искусе. Слободни неуправни говор сличи индиректном говору у промени глаголских времена и осталим особинама и задржава неке особине управног говора (као што су директна питања и вокатив) (McArthur 1998). Такође, код СУГ нема субординације, глаголски облици остају

исти као у изворном исказу, реплика је и синтаксички и ортографски засебна целина и уводни глаголи, односно глаголи навођења су изостављени (Каравесовић 2010). Изостанак клаузе извештавања показује прелазак са нарације на извештавање и често се користи у фикцији ради представљања менталних реакција ликова на оно што доживљавају или виде (Blakemore 2013).

У зависности да ли у састав слободног управног говора улази или не улази ауторска дидаскалија слободни управни говор дели се на: а) неуведени слободни управни говор и б) уведени слободни управни говор (Ковачевић 2012а). Неуведени слободни управни говор реализује се изостављањем неке од компонента основног модела управног говора. У њему се реализује само говор лика али су ортографско маркирање и ауторска дидаскалија изостављени (ибид). Код уведеног слободног управног говора, говор лика и ауторска дидаскалија постоје али су ортографски маркери говора лика изостављени (Ковачевић 2012а). Према томе, употреба уведеног слободног управног говора ствара визуелно јединство текста: ауторски и управни говор се изједначавају на ортографском плану. Појачана веза управног и ауторског говора постиже се употребом неуведеног слободног управног говора (Ковачевић 2016). Следећа два примера, илуструју овај синтаксичко-стилистички подтип управног говора, при чему је у примеру ђ) приказан уведени слободни управни говор, а у примеру е) неуведени слободни управни говор.

ђ) *Glupo pitanje, pomislili. "Financial Times" su ozbiljne novine. Zar da zurim uokolo kroz "Sport" ili "Večernje novosti"* (Basara 1993:16).

е) *Kako ono reče Aristotel: mala greška na početku, velika greška na kraju. Možda sam ipak preterao; peščani crvi ne umeju da kuvaju kafu* (Basara 1993: 7,8).

СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ СРПСКО-ЕНГЛЕСКИХ ТИПОВА ТУЋЕГ ГОВОРА

Слободни неуправни и слободни управни говор, као носиоце језичке полифоније, важно је сагледати из угла превођења, јер у преводилачком поступку може доћи до губитка полифоније. Сагледавајући сличности и разлике типова туђег говора у српском и енглеском стичемо увид у степен подударности превода слободног управног и слободног неуправног говора у српском и енглеском језику. Код наведених типова туђег говора карактеристична је употреба прошлих времена, што у случају енглеског језика резултира слагањем времена. Ово, међутим није случај са српским језиком и идентификација ових језичких типова је тиме отежана. Инверзија у питањима још једна је одлика карактеристична за енглески језик која настаје због синтаксичких и граматичких правила самог језика. Заједничку особину коју деле ова два језика по питању СНГ и СУГ јесте познавање контекста. У српском језику је ова особина израженија, посебно када говоримо о СНГ, јер су управно због одсуства појаве слагања времена његова једина обележја заменичка транспозиција и задржавање прозодијских и осталих експресивних елмената. Према томе, исказ се у српском језику може протумачити као СНГ само уколико постоји одговарајући контекст (Рајић 1996).

На пример, Хернади (Hernadi 1972), дефинише СНГ као субституциону нарацију (*substitutionary naration*) зато што омогућава наратору да своје речи замени речима, мислима па чак и чулним опажањима лика. Овакав вид нарације у енглеском језику, па и у српском, у погледу граматике, представља елиптични облик неуправног цитирања, јер као и код директног цитирања, не своди најважнији део комуникације - туђе речи - на подређену зависну реченицу, при чему у енглеском језику долази до промене не само прономиналног аспекта реченице већ и темпоралног⁸. Овај тип говора карактерише употреба прошлих времена која се могу односити на садашњост и будућност. У енглеском језику постоји могућност инверзије у питањима као и уметање структура и неких експресивних облика попут реторичких питања, коментара, прилога, коментара, и сл. Користе се и деиктички елементи, попут прилога ово, овде и сада (Палибрк 2010). Граматичке особине првенствено се односе на глаголско време, у енглеском језику имамо транспозицију која није толико присутна у српском језику, као и на примену заменичког лица при чему углавном 1. и 2. лице постају 3. лице и пренесени исказ не прате ортографски маркери. Такође, у енглеском језику презентски наративни оквир не подразумева увек стриктно слагање времена, па се формално диференцирање између СНГ и СУГ које се јавља у претериту на неки начин укида (Каравесовић 2010).

Постоје, међутим, случајеви када је подједнако тешко са прецизношћу уочити и СУГ и СНГ, посебно у српском језику у којем не постоји правило слагања времена. Када је наратор истовремено и јунак чије се речи преносе, разлике између СНГ и СУГ се смањују, посебно када знамо да оба подтипа преношења туђег говора дозвољавају употребу експресивних јединица попут узвика, питања, елиптичних исказа и томе слично.

Сагледавање сложености синтаксичких и стилистичких особина туђих говора предмет су интересовања лингвиста са наших простора⁹ који су овом проблему приступали из перспективе превођења са страног језика на српски, док је број оних који су се бавили испитивањем овог феномена у смеру српско-енглески занемарљив. Навешћемо неке од њих. На пример, рализацијом туђег говора у шпанском језику бавиле су се Рајић (1996) и Алексић (2016). У својим радовима ауторке су се бавиле лингвистичким аспектима слободног неуправног говора у шпанском и српском језику на различитим корпусима. Обе ауторке дошле су до сличних закључака да се основне разлике између српског и шпанског огледају у природи глаголских времена који су у шпанском деиктичке природе и условљава граматикализацији слободног неуправног говора. У српском језику непостојање слагања времена тај поступак чини мање маркираним. Питањем енглеско-српских преводних еквивалената

8 На пример, Ребул, Делфито, Фиорин (Reboul, Delfitto & Fiorin 2016) слободан неуправни говор виде као неку врсту међуформе између управног и неуправног говора зато што се бави средствима изражавања и неподређеношћу управног говора, као и променом времена и заменица, што је особина неуправног говора.

9 У свом раду *Србистичка исцртавања тужије говора током последње две деценије* Николић (2020) је представила резултате србистичких репрезентолошких истраживања која су поступну-та током последње две деценије. Анализа је обухватила 60 србистичких чланака о проблемима туђег говора.

слободног управног и слободног неуправног говора у новинском дискурсу бавиле су се Јеротијевић Тишма (2015) и Видановић (2015) и показале да се слободне форме туђег говора нису нужно својствене само књижевноуметничком стилу већ су присутне и у публицистичком стилу. Оквирни закључак оба истраживања је да се, на пример СНГ подједнако користи у новинским дискурсима на енглеском и српском језику. Каравесовић (2010) се у свом раду бави питањем реализације СНГ у енглеском и српском језику на примеру одломака из романа аутора са енглеског говорног подручја и њихових превода на српски језик. Рад је указао на могуће преводилачке проблеме који могу настати услед двосмислености којим се одликује СНГ. Он закључује да је СНГ у српском језику структурно флексибилнија категорија него што је то случај са енглеским, зато што енглески језик поштује строжа правила при његовој употреби. Односима типова туђег говора у књижевним делима енглеских писаца и њиховим преводима бавиле су се Палибрк (2010), Зечевић (2013)¹⁰, Јосијевић (2013) Ковачевић (2020)¹¹. Интересантно је да овде наилазимо на различите закључке ауторки, па тако Палибрк (2010) закључује да у преводима СНГ са енглеског на српски нема знатних одступања чиме је очувана полифоничност романа. Међутим, Јосијевић (2013) у свом раду закључује да се при преводу стилско двогласје слободног управног говора губи у преводу на српски језик, при чему СНГ из енглеске верзије текста у српском преводу постаје слободан управни говор, што условљава губитак гласа приповедача.

Радови оваквог типа су од изузетног значаја за оба преводна правца јер омогућавају стицање увида у сличности и разлике, као и решавање проблема са којима се преводиоци сусрећу приликом превођења ових изражајних средстава. У наставку рада представимо методолошку организованост рада и резултате добијене анализом корпуса из романа *De Bello Civili* Светислава Басаре.

СТРУКТУРА ИСТРАЖИВАЊА

У складу са циљевима истраживања, у раду су примењене контрастивна и метода анализе садржаја. Контрастивном методом одређује се степен еквиваленције између (упоредивих) категорија из различитих језика (Gast 2012: 5). Контрастивна анализа у овом раду обухватиће преводне еквививаленте слободног управног и слободног неуправног говора са српског на енглески језик, уз анализу садржаја и елаборирање резултата. Определили смо се за анализу садржаја јер је она усмерена на комуникацију, односно јер за узорак узима одређени број средстава комуникације (Nešković 2014), што је у нашем случају књижевно дело. Специфичност методе садржаја огледа се у њеној прилагодљивости специфичностима појединих истраживања и за потребе нашег истраживања је веома важна.

10 Палибрк (2010) и Зечевић (2013) своја истраживања су спровеле на романима ауторке Вирџиније Вулф - *Госпођа Доловеј* и *Ка свејшонику*.

11 Јосијевић (2013) и Ковачевић (2020) спровеле су своја истраживања на романима ауторке Џејн Остин, Јосијевић на роману *Гордост и предрасуда*, а Ковачевић на роману *Разум и осећајност*. Овде је интересантно споменути да се слободни неуправни говор, како тврди Бенфилд (Banfield 1978) први пут јавио управо у делима књижевнице Џејн Остин.

Истраживање је извршено на корпусу романа Светислава Басаре *De bello civili* на српском и енглеском језику¹². Избор овог романа уследио је из чињенице да се мали број радова бавио питањем превођења туђег говора са српског на енглески, а првенствено што је превод радио изворни говорник енглеског језика. Поред резултата истраживања, који ће дати бољи увид у преводне еквиваленте, занимљиво је и сагледати ставове изворног говорника енглеског језика у улози преводиоца у односу на страни, односно, српски језик.

АНАЛИЗА И РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Роман *De bello civili* описује неколико убистава која су се у једном дану десила у апартамну пријатеља главног јунака. Басара се дотиче извора и краја једне идеологије, значења живота и дочарава како вера у сопствено постојање може довести једну нацију у стање самоуништења. У овом роману Басара исмева главне фигуре (пост) структурализма, апсурдност југословенског брэнда „Комунизма” и „Југоносталгију” која је уследила након распада федерације. Као активни учесник догађаја, он је уједно и приповедач и један од главних ликова. У роману се преплићу ауторски говор и нараторски говор, и они се у овом роману не разликују у потпуности - јунак наратор се обилато користи жаргонизмима, и од њих се не одступа ни у првом ни у другом лицу. И остали ликови романа такође су језички маркирани и „онеобичени”. Анализирајући типове говора у „Причањима Вука Дојчевића“ Стефана Митрова Љубише, Ковачевић (2011а) закључује да иако се стиче утисак да у роману преовладава јунак, односно, ауторска перспектива, готово је немогуће одвојити је од нараторске, што је случај и са романом *De bello civili*.

Типови туђег говора које налазимо у роману у великој мери су условљени његовом специфичном формом. Роман *De bello civili* испричан је у првом и другом лицу, а наратор је уједно и главни лик романа. Код нараторског ја-говора, по мишљењу Ковачевића (2011b: 36), тешко је разграничити међуоднос између говора наратора и ауторског говора, јер су и један и други заправо делови ауторског говора. Приповедач у овом роману уједно је и актер и сведок догађаја, без обзира на то да ли приповеда у првом или другом лицу јединине. Ауторска дидактика присутна је у све три позиције: препозицији, интерпозицији и постпозицији. Оно што је карактеристично за Басарин роман, јесте да су и сами говори ликова прожети различитим подтипovima туђег говора. Можемо рећи да се овде ради о тзв. *Speech in Speech* (‘говору у говору’), где је говор једног лика укључен у говор другог лика (Crystal, Davy 1969: 112).

У наставку рада биће приказани резултати истраживања до којих се дошло анализом романа *De bello civili*, односно *Civil War Within* Светислава Басаре. Приказаћемо детаљну анализу слободног управног и слободног неуправног говора у односу на српско-енглеске преводне паралеле. Резултати ће бити представљени у односу на карактеристике анализираних типова говора.

12 *Civil War Within*, је преводни наслов романа на енглеском језику, који је објављен 1998. године.

НЕУВЕДЕНИ СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР БЕЗ ОРТОГРАФСКОГ МАРКИРАЊА

Иако је у неким случајевима лакше идентификовати СУГ него СНГ, у роману у којем је наратор уједно и лик чије се речи преносе разлика између СНГ и СУГ се смањује, имајући у виду да оба подтипа туђег говора употребљавају експреси-ве (знак питања, знак узвика и слично). Управо је оваква форма присутна у роману *De Bello Civili*, где је наратор истовремено и јунак романа, што читаоцу оста-вља могућност да сам на основу датог контекста одреди коме одређени садржај исказа припада.

У наставку је пример монолога наратора/јунака, а монолог углавном открива психичко стање лика и има функцију да читаоцу приближи стање свести лика.

1. Postoji odgovor na svako pitanje, pod uslovom da je pitanje bez značaja ili idiotsko. Na prava pitanja nema odgovora. Eto, popijem dve, tri, bogme i četiri krigle ovakve ambro-ziје, sednem u letnju baštu "Gradske kafane", raširim "Financial Times", probušim rupu na novinama i posmatram devoјke koje se мувају около. Ništa lepše od žena. Ali samo sa di-stance. Jer kad gledaš [< гледам] kroz rupicu na novinama, osećaš [< осећам] se kao Bog. Ti [< ја] видиш [< видим] sve, tebe [< мене] ne види нико. Na kraju, to je teološki opravda-no: distancirajući se od sveta, približavaš [< приближивам] se Bogu. Ali to je тучно. Jer kad se približavaš [< приближавам] Bogu makar malo, tek onda shvatiš [< схватим] kolika si [< сам] svinja i ništariја... (Basara 1993: 11,12)

"There is an answer to every question, as long as the question is of no significance, or if it is idiotic. Real questions have no answers. You see, I drink two or three, indeed even four tall glasses of such an ambrosia, I sit outside in the summer garden of the "Town Café", open up the Financial Times, poke a hole in the paper and watch the girls who are hanging around. Nothing nicer than women. But only form a distance. For, when you [< I] watch through a hole in a newspaper, you [< I] feel like God. You [< I] see everything, no one sees you [< me]. After all, that is theologically justified: by distancing yourself [< myself] from the world, you [< I] draw near to God. But, that is painful. Because, when you [< I] draw even just a bit closer to God, you finally understand what a swine you are [< I am], and what a worthless person you are [< I am]...' (Basara 1998: 9,10)

Прве реченице у овом примеру су неуведени слободни управни говор зато што је присутан само говор лика, док су ортографско маркирање и ауторска дида-скалија изостали. Следи слободни неуправни говор (подвучене реченице у приме-ру) где су приказане могуће трансформације другог лица у прво, што представља један од деиктичких елемената карактеристичних за СНГ. Наиме, иако већина ис-траживача (Crystal, Davy 1969; Katnić-Bakaršić 1999; Палибрк 2010; Eckardt 2014; Panić 2013) тврди да се слободни неуправни говор остварује у форми трећег лица, по Ковачевићу (2011b: 59) слободни неуправни говор може се реализовати у свим формама којима се може пренети и неуправни говор, што значи како трећим лицем јединине и множине, као оним који се најчешће користи, тако и првим лицем једни-не и множине, али и другим лицем јединине или множине када се ради о специфич-ним наративним контекстима.

УВЕДЕНИ СЛОБОДНИ УПРАВНИ ГОВОР СА ИЗОСТАВЉАНИМ ОРТОГРАФСКИМ МАРКИРАЊЕМ ГОВОРА ЛИКА

Навели смо већ да се уведени слободни управни говор одликује одсуством ортографских маркера говора лика и присуства ауторске дидасталије. Оваква структура доводи до визуелног јединства текста у којем долази до изједначавања ауторског и управног говора у ортографском смислу. Роман обилује изражајним средствима оваквог типа, а у наставку наводимо један од примера.

2. Da sam se zaposlio u struci, ne bih uopšte verovao u elektrotehniku, a uveravam vas da bih bio solidan inženjer. E, rekoh sebi, sad si pop i daćeš sve od sebe da budeš dobar pop i da duše tvojih vernika odu što lakše i što čistije u pakao. Čak sam se počeo baviti i teologijom (Basara 1993: 26).

“If I had gotten a job in my profession, I would not believe in electro-technology either, and I assure you I would be a solid engineer. “Hey”, I told myself, “now you’re a priest and you will do your best to be a good priest, and to ensure that souls of your flock go as easily and purely as possible to hell”. I even started looking into theology” (Basara 1998: 25,26)

У примеру на српском језику (2), писац користи уведени слободни управни говор (подвучена реченица), уз присуство свих одлика овог подтипа - ауторске дидасталије, говора лика и уз изостављање ортографских маркера говора лика. Међутим, преводилац је у примеру на енглеском језику мисао пренео користећи изречени управни говор, где се уз присуство говора лика и ортографских маркера говора лика у ауторској дидасталији истиче глагол који подразумева семантичку компоненту изговорености исказа говорника (Ковачевић 2012а), у овом случају глагол *told*.

ПОЛИФОНИЧНОСТ ИЗМЕЂУ СНГ И СУГ

Говор ликова је у роману често представљен као монолог, с намером да се ликови приближе читаоцу као и њихова стања свести. Пример који следи указује на оно о чему смо говорили у уводу овог рада - да је роману *De bello civili* аутор уједно и наратор и актер романа.

3. Sandoz razbi sat i uključi magnetofon.

Jedan, dva... Jedan, dva... vršimo tonske probe.

Premota traku, uveri se da je sve u redu, nakašlja se i poče da pripoveda.

Imao sam jednog kolegu na fakultetu koji je previše čitao Platona. Šta tu ima loše, neko se može pitati. Ništa, naravno, ali taj je počeo da preteruje. Doslovno je shvatao svaku reč. Znaš onaj mit iz “Gozbe” u kome se govori kako su ljudi, pre no što su ih bogovi rasekli na polovine, bili okrugli i kotrljali se kao lopte. E, taj moj kolega odlučio je da ponovo postane celovit, da ne zavisi od sudbine, žena, mesnih zajednica, vremenskih prilika, i poče da jede kao lud. Hteo je da se nagoji do obima savršene sfere. Čist idealizam. Jeo je, jeo i jeo... .

Sandoz isključi magnetofon i poče da sastavlja krhotine sata (Basara 1993:14).

'Sandoz broke the clock and started the tape recorder.

"One, two... One, two... testing".

He rewound the tape, checked to see if everything was all right, cleared his throat and began to narrate.

"I had a colleague at the university who read too much Plato. What's wrong with that, one might ask. Nothing, of course, but this guy began to overdo it. He took every word literally. You know the myth in The Symposium which says that people, before the gods split them in half, were round and that they used to roll around like balls. Well, this friend of mine decided to become whole again, to quit depending on fate, women, local cooperatives, the weather outside, and he started to eat like crazy. He wanted to get so fat that he would be a perfect sphere. Pure idealism. He ate, and ate, and ate...."

Sandoz turned off the tape recorder and began to reassemble the fragments of the clock.' (Basara 1998:13)

Наведени пример је приказан у скраћеној верзији, и у примеру на српском језику, тешко је у први мах одредити о којем типу туђег говора се овде ради. Наиме, сам пример почиње ауторским говором, али у наставку, с обзиром на одсуство ортографских маркера тешко је разлучити ко говори: наратор или лик. Овде је наратор/аутор једног од ликова, Саџоза, ставио у улогу наратора, при чему се ауторски говор и говор лика „изједначавају”, и тешко је разлучити ради ли се овде о СНГ или СУГ. Ово се огледа у томе што не постоји јасна наративна граница између чулно-менталне перцепције самих ликова и онога како их је сам наратор описао (Каравесовић 2010). Како у овом примеру недостају ауторске дијаскалије и ортографска маркираност говора лика, утврдили смо да се ради о неуведеном слободном управном говору.

Међутим, у преводу на енглески језик можемо видети (подвучене реченице) да се преводилац одлучио да говор лика представи као прави управни говор, уз употребу свих обележја која прате овај подтип туђег говора. У овом случају, реченица *He rewound the tape, checked to see if everything was all right, cleared his throat and began to narrate* представља ауторску дијаскалију, али она овде није маркирана двотачком, цртицом нити зарезом, већ је представљена као обавештајна реченица.

Овакав вид наративне сегменте у оквиру једног целовитог тематско-синтаксичког оквира, који у себи могу садржати различите структуре, може представљати озбиљан проблем за преводиоце јер се услед правила слагања времена у енглеском језику, односно, његовог непостојања у српском, „мора јасно утврдити ко је носилац исказа, јер се у појединим ситуацијама такви искази могу структурно разликовати и изазвати померање временске равни у складу са интерпретацијом оригинала” (Каравесовић 2010: 47).

СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ И СЛОБОДНИ УПРАВНИ ГОВОР У ИСТОМ ИСКАЗУ ЛИКА

Пример који следи показује да је аутор речи лика пренео коришћењем наратива два типа: управним говором и слободним неуправним говором, што је још једна од одлика Басариног начина наративе. Овде је употребљена наратива у трећем лицу, што је и одлика СНГ.

4. Nije prošao ni pun minut nakon hica, a dva policajca stajala su u dnevnoj sobi. Rekoše, čuli su da se dogodilo ubistvo. “Koješta”, smirivao je Sandoz situaciju, “to je obična izmišljotina. Vi momci, očigledno suviše čitate krimi romane.”

Pokušao je da im objasni da se malo sporečkao sa ženom i slučajno povukao obarač, da je samo ranjena, i to veoma lako, jedva i da krvari, a to što jauče i zapomaže - to nije vredno pažnje, to je profesionalna deformacija, ona je naime glumica. (Basara 1993: 23).

‘Not even five minutes had passed after the shot rang out, and two policemen showed up in the living room. They said that they heard that a murder had taken place. “Nonsense”, Sandoz was calming them down, “that is a bald-faced lie. You boys obviously read too many mystery novels.”

He tried to explain to them that he had had a slight altercation with his wife and had accidentally pulled the trigger, that she was only wounded, only slightly at that, she was hardly bleeding, as to why she was groaning and crying for help-that was not even worthy of their attention, that was her professional hang-up, for she was, indeed, an actress’ (Basara 1998: 22, 23).

Видимо да је преводилац уместо садашњег времена употребио прошло време, односно, време је померено уназад што је и одлика неуправног говора у енглеском језику. СНГ у енглеском језику обилаује претериталним временима¹³ која се односе на прошле радње, али исто тако и на будуће и садашње (Јосијевић 2015). Такође имамо и употребу давно прошлог времена (*Past Perfect*) у преводу за реченице које су у оригиналу дате у прошлом времену. Енглески наративни низ, наише подразумева да се претериталност у наразији мора спроводити у практично свим деловима текста због синтаксичке димензије. Ово, међутим, може имати већег или мањег утицаја на укупну интерференцу исказа, јер чест је случај да се управни елементи исказа могу интерпретирати на више начина, тј. кроз више временских димензија (Каравесовић 2010: 43–54).

ЕКСПРЕСИВНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР

Често се дешава да у преводу долази до промене ортографских маркера како би се пренела актуелност питања која је умањена употребом прошлог времена уместо садашњег. У наставку је пример експресивног управног говора, где је преводилац у последњој реченици употребио знак питања:

5. Nastade tajac. Sandoz se ponovo uznemirio. Za svaki slučaj, sklonih pištolj na skrovlito mesto. Kako smislio, kako zakuvao, besneo je Sandoz. Verovao je da bar vlada svojim postupcima. Jedino je još to verovao i tražio čvrste dokaze. Ali on, po novinarevim rečima, nije poznavao ustrojstvo štampe. Jer, zašto bi inače bez ikakvog razloga pucao u svoju ženu (Basara 1993: 46).

13 „Енглески наративни низ подразумева да се претериталност у наразији мора спроводити у практично свим деловима текста, како би се испоштовала структурна, синтаксичка димензија“ (Каравесовић 2010: 45).

‘Silence fell. Sandoz got upset again. Just in case, I put the gun away in a safe place. Thought it up how, cooked it up how, raged Sandoz. He believed that he was at least in control of his own actions. He still believed only in that, and he was demanding solid evidence. But he, according to what the reporter said, did not understand the organization of the press. For, otherwise, why would he shoot his wife for no reason whatsoever?’ (Basara 1998: 48, 49).

Могуће да је преводилац приступио оваквој ортографској измени оригинала да би само питање приближио читаоцу на начин на који је то писац урадио у оригиналу. Наиме, уместо граматикализоване обавештајне реченице, преводилац је заменом тачке упитником реализовао „стилематичну интерогативну реченицу” (Ковачевић 2011б: 54). Експресивни неуправни говор настао је управо из потребе да се питање представи као нешто што је још увек актуелно. Експресивни неуправни говор садржи све елементе неуправног говора, при чему на крају зависносложене реченице уместо тачке стоји знак питања или знак узвика. Ковачевић (Ковачевић 2012а: 13–18) је мишљења да заменом нормативно прописаног упитника уместо тачке, писац као да евоцира примарни контекст питања, као да жели да актуелизује његову комуникативну функцију. Очигледно је, на основу примера (5), да се и сам преводилац носио овом чињеницом додајући у преводу експресивни маркер–знак питања.

НЕИЗРЕЧЕНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР

У примеру који следи јасно видимо да се овде ради о размишљању лика/наратора које писац покушава да приближи читаоцу актуелизацијом помишљеног¹⁴, што је карактеристика својствена у већој мери српском језику него што је то случај са енглеским.

6. Uprkos svemu, nisam se predavao. Odlučno rekoh da sam se u Sandozovom stanu našao sasvim slučajno i da ne vidim razlog zbog kojeg bih snosio posledice njegovih činova. Ne vidim razlog!, povikao je sudija. Pa ja onda ne vidim ništa ili se pretvaram. Sandoz je slučajno pucao u svoju ženu. Ako to ne shvatam, ne shvatam srž sistema. Sve je slučajno i ništa nije slučajno. Naravno, posmatrano sa pravne tačke gledišta. A pošto nemam advokata, mogu se poslužiti Sandozovim; njemu ionako više neće biti potreban (Basara 1993: 64, 65).

‘In spite of everything, I did not give up. I said decidedly that I just happened to be in Sandoz’s house, and that I saw no reason why I should be held responsible for his actions. You don’t see the reason! shouted the judge. Then either you do not see anything or you are playing dumb. Sandoz also accidentally shot his wife. If you don’t understand that, you do not understand the essence of the system. Everything is accidental and nothing is accidental. Of course, when seen from a legal standpoint. And since you do not have a lawyer, you can use Sandoz’s. He will not need him any more anyway.’ (Basara 1998: 67, 68).

14 Према Ковачевићу (2012а), у зависности да ли се у датом моделу управног говора глагол у ауторској дијаскалији садржи семантичку компоненту исказа говорника која се односи на изговореност или неизговореност (помишљеност), можемо разликовати изречени и неизречени (помишљени) управни говор.

У првој реченици подвученог дела на српском језику имамо знак узвика, а по мишљењу Бахтина (Bahtin 1980) узвици често имају функцију пребацавања из ауторског контекста у контекст туђег говора. Поред тога, узвици су често индикатори рефлексивне свести, уводе чин мисли, односно унутрашњи исказ (Бен-Филд 1978). Можемо приметити да је писац овде од почетка до краја употребио слободни неуправни говор, при чему се у подвученом делу користио слободним неуправним говором у којем је редукован везник а остала ауторска дидакалија. Могућност редуковања везника и задржавања дидакалије чини да се овај тиш преношења туђег говора подудара са неконекторским неуправним говором, при чему задржава све остале синтаксичко-стилистичке особине слободног неуправног говора (Ковачевић 2012а)¹⁵.

У преводу, међутим, прве две реченице преведене су слободним неуправним говором, али преводац се даље служи (подвучене реченице) уведеним слободним управним говором. Овде имамо одсуство ортографских маркера лика који говори уз присуство ауторске дидакалије и говора лика. Интересантно је да је преводац овде још једном употребио другачије ортографске маркере. Наиме, последња реченица у оригиналу је представљена као сложена реченица уз употребу тачке и запете за издвајање засебне целине која је тесно повезана са делом реченице од које је овим ортографским знаком и одвојена. Преводац се одлучио да овакву сложу реченицу представи као две независне обавештајне реченице, употребивши тачку уместо тачке и запете.

ЗАКЉУЧАК

Већина савремених књижевних дела данас се преводи на многе светске језике, те и сам превод као и перцепција преведеног дела зависи од умећа самих преводаца и њихових познавања „проблематике” оба језика. Превођење Бугарски (1986: 144) сматра обликом комуникације код које се неки језички или ванјезички садржај претходно изражен у једном језику преноси у други језик. Задатак и обавеза самих преводаца је, према томе, да превод буде што последнији оригиналу. Сам циљ превођења јесте да се што веродостојније пренесе порука у духу језика на који се преводи, али да задржи суштину језика са којег се преводи.

У роману Светислава Басаре *De bello civil* догађаји се одвијају јако брзо, с обзиром на чињеницу да се целокупна радња романа одвија у једном дану. Овде се мешају збивања у реалности фикције и збивања у унутрашњем свету јунака, те отуд и доминантност слободног управног говора у роману.

Из наведене анализе можемо закључити да облици у слободном неуправном говору у енглеском и српском језику деле већину карактеристика: а) захтевају контекст, б) користе прошла глаголских времена, в) користе глаголе говоре и глаголе мишљења који се могу искористити/применити у главној реченици итд, осим слагања времена које је својствено енглеском, али не и српском језику.

15 Оваква реализација слободног неуправног говора назива се полуслободни неуправни говор.

Како слободни управни говор не подразумева промену времена, примери овог типа преношења туђег говора готово су идентични у ова два језика. С обзиром на то да је у роману наратор истовремено и актер чије се речи преносе, долази до изостављања преноминалне фокализације, те имамо ситуације када је тешко разликовати СУГ од СНГ. То значи да су ауторска дидаскалија, ортографски маркери изостављени, што може представљати проблем приликом превођења.

Наведени примери указују да се преводаца у појединим случајевима није водио оригиналом, у смислу праћења и преношења туђег говора присутног у оригиналу. Овде имамо случај када је уместо слободног управног говора датог у оригиналу користио изречени управни говор; уместо неуведеног управног говора користио прави управни; уместо неуправног користио слободни управни говор. Такође, и ортографски маркери се у неким деловима разликују, пре свега, писац је у оригиналу за обележавање управног туђег говора користио знаке навода а преводаца цртицу, а имамо и пример где је преводаца употребио експресивни неуправни говор употребивши знак питања на крају реченице које у оригиналу нема. Стиче се утисак да преводаца одступа од оригинала не доследно, већ када му је угодно.

Иако је СНГ флексибилнија категорија у српском језику (Каравесовић 2010), приликом превођења на енглески језик често долази до проблема преношења свих стилистичких обележја. Поштујући правило слагања времена које је својствено енглеском језику, али не и српском, преводаца умањује актуелност која се постиже употребом СНГ-а у оригиналу на српском језику. Такође, иако је некада тешко направити разлику између СНГ-а и СУГ-а у српском језику, ова два типа туђег говора се не могу изједначити у преводу на енглески, и готово увек се као преводни еквивалент јавља управни говор са подтиповима - изречени управни, слободни управни, неуведени слободни управни, итд.

Можемо закључити да се преводаца одлучио на овакав начин превођења да би што веродостојније пренео примарни контекст говора и мисли јунака, онако како је и представљено у оригиналу, у чему је, са наше тачке гледишта, и успео.

ИЗВОРИ

Basara 1993: S. Basara, *De bello civili*, Beograd: Vreme knjige.

Basara 1998: S. Basara, *Civil war within*, Beograd: Dereta (sa srpskog preveo Randall A. Major).

ЛИТЕРАТУРА

Алексић 2016: Маријана Алексић, Контрастивна анализа реализација слободног неуправног говора у шпанском и српском језику. *Филолол-часопис за језик, књижевност и културу*, (14), 243-256.

Bahtin 1980: Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.

Bahtin 1981: Mihail Bahtin, *The dialogic imagination* (M. Holquist, (Ed.), C. Emerson & M. Holquist, (Trans.)), Austin: University of Texas Press, <<http://www.public.iastate.edu/~carlos/607/readings/bakhtin.pdf>>. 21.01.2019.

Бенфила 1978: Ann Banfield, Where epistemology, style, and grammar meet literary history: the development of represented speech and thought. *New Literary History*, 9(3), 415-454.

- Бугарски 1986: Ранко Бугарски, *Линџисџика у џримени*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Blakemore 2013: Blakemore Dianne, Voice and expressivity in free indirect thought representations: Imitation and representation. *Mind & Language*, 28(5), 579-605.
- Видановић 2015: Неда Видановић, Типови туђег говора у британским и америчким писаним медијима и њихови еквиваленти у српском, Крагујевац: *Наслеђе*, 30, Крагујевац, 199–208.
- Видановић 2015: Неда Видановић, Типови туђег говора у британским и америчким писаним медијима, *Наслеђе*, 30, Крагујевац, 199–208
- Вулетић 2006: Branko Vuletić, *Govorna stilistika*. Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za Fonetiku.
- Gast 2012: Volker Gast, Contrastive linguistics: Theories and methods. *Dictionaries of linguistics and communication science: linguistic theory and methodology*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gayane 2018: Petrosyan Gayane Free indirect speech as a means to introduce archaic style into the author's narration: A Russian linguistics perspective. *Training, Language and Culture*, 2(1), 67-82.
- Eckardt 2014: Regine Eckardt, *The semantics of free indirect discourse: How texts allow us to mind-read and eavesdrop*. Leiden: Brill.
- Зечевић 2013: Снежана Зечевић, Слободни неуправни говор у роману Вирџиније Вулф *To the lighthouse* и његови преводни еквиваленти на српском језику, Крагујевац: *Наслеђе*, 26, Крагујевац, 115–126.
- Јеротијевић Тишма 2015: Даница Јеротијевић Тишма, Слободне структуре туђег говора у енглеском и српском новинском дискурсу, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и слобода*, 9/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 277–293.
- Јосијевић 2013: Јелена Јосијевић, Слободни неуправни говор у роману Гордост и Предрасуда и његовом преводу на српски језик. *Литер-часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, 14(52), 119-133.
- Јосијевић 2015: Јелена Јосијевић Граматичка обележја слободног неуправног говора у романима Џејн Остин. *Наслеђе*, 12(30), 187-198.
- Каравесовић 2010: Дејан Каравесовић, Слободни неуправни говор енглеско–српске паралеле, Крагујевац: *Наслеђе*, 15, Крагујевац, 43–54.
- Carter, McCarthy 2006: Ronald Carter, Michael McCarthy, *Cambridge Grammar of English; A Comprehensive Guide, Spoken and Written English Grammar and Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katnić-Bakaršić 1999: Marina Katnić-Bakaršić, Lingvistička stilistika. *Budimpešta: Open Society Institute*. доступно на: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/32575315/18_jez-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1645642486&Signature=MMv3rbGR-c4WB0qplC3NOGyWLUUA-GHNLiWsYdeOTneZzRpbL28Hvq2Gs2uGWytX0B~nwR84l8C4dUbNq-ImOeoui-0F5UfXt3jMlzf8H4UvRpZepd~dYa~HHfasW8P4uql3T1He28utaxFg9wvGMO8Vy2-3FrIsp2Xyy6BiRrSiuMk5j2OCUfC-iti5O5LQ-LoWWbI388k80S31dwNvYcKPBXa-RIKi5dFU5MpmThtgr3SLI3EDjVIR3lwD9lK8z2EZmGChCwYF5oZPzUksIkCi3SLBV-BRQgn65Ce57iuZLjkWrBjl-tcH5mNKvFSi0htLU6y40YXsd4oX1ZWOot94Q__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Сџилисџика и џрамаџика сџилских фџиура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2011а: Милош Ковачевић, О типовима говора у „Причањима Вука Дојчевића“ Стефана Митрова Љубише, у: *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XXIV, Број 11, Ниш: Филозофски факултет, 27–37.
- Ковачевић 2011б: Милош Ковачевић, *Сџилска значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет, Библиотека: LITTERARIA SERBICA
- Ковачевић 2012а: Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, Београд: *Српски језик*, Година XVII, Београд, 13–18.

- Ковачевић 2012б: Милош Ковачевић, Синтаксичко-стилистичке особине слободног неуправног говора у романима Меше Селимовића и Скендера Куленовића, у: М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевної йексїа*, Београд: СКЗ, 330–350.
- Ковачевић 2016: Милош Ковачевић, Поступци стилске пререгистрације у Тохомевим приповијеткама, предговор књизи Мирослава Тохоља Врста која изумире: изабране приповијетке, *Просвјетино књижевно коло* 12, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, књ. 33, 5-32.
- Ковачевић 2020: Маја Ковачевић, Типови говора у роману Џејн Остин „Разум и осјећајност”. *Филолој–часопис за језик, књижевност и културу*, (22), 116-142.
- Crystal, Davy 1969: David Crystal, Derek Davy, *Investigating English Style*, London: Longman.
- Лич, Шорт 2007: Geoffrey Leech, Mick Short (2007), *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, Harlow: Pearson Education Limited.
- Lucy 1993: John Lucy, *Reflexive language: Reported speech and metapragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mekartur 1998: Thomas McArthur, *Concise Oxford Companion to the English Language*, Oxford: Oxford University Press.
- Nešković 2014: Radomir Nešković. „Metod analize sadržaja – praktična iskustva u analizi štampe”. *Defendologija* 1, br.35. 63-70.
- Николић 2020: Милка Николић, Србистичка истраживања типова туђег говора током последње две деценије; *Српски језик XXV*, стр. 287–301.
- Палибрк 2010: Ивана Палибрк, О преводу слободног неуправног говора у романима ‘Госпођа Даловеј’ и ‘Ка светионику’. *Наслеђе*, Крагујевац, 7(15-1), 143-151.
- Panić 2013: Natalija Panić, *Prozodijski markeri citiranog govora u razgovornom jeziku*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu.
- Perović 1999: Slavica Perović, *Kako ukrotiti tekst*, Podgorica: Institut za strane jezike, Oktoih.
- Принс 2001: Gerald Prince. A Point of View on Point of View or Refocusing Focalization. W. van Peer & S. Chatman (eds). *New Perspectives on Narrative Perspective*. Albany: SUNY, 2001, стр. 43–50.
- Рајић 1996: Јелена Рајић, Слободни индиректни дискурс у шпанском и могућности његовог превођења на српски, *Јужнословенски филолој* ЛП: 175–191.
- Рајић 2010: Јелена Рајић, Слободан неуправни говор: језичка реализација полифоничног исказа у наративном дискурсу, Београд: *Српски језик*, Година XV, 515-524.
- Ребул–Делфито–Фиорин 2016: Anne Reboul, Denis Delfitto, and Gaetano Fiorin. “The semantic properties of free indirect discourse.” *Annual Review of Linguistics* 2 : 255-271.
- Reyes 1984: Graciela Reyes, *Polifonía textual. La citación en el relato literario*, Madrid: Gredos, S. A.
- Тененова 2007: Deborah Tannen, *Talking voices; Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse* (Vol 26). Cambridge: Cambridge University Press.
- Тулан 2014: Michael Toolan, *Language in literature*. Routledge.
- Frangēš 1963: Ivo Frangēš, Slobodni nepravni govor kao stilka osobina, *Umjetnost riječi* br. 4 (1963) доступно на <https://stilistika.org/slobodni-nepravni-govor-kao-stilka-osobina>
- Halliday, Matthiessen 1994: Michael Halliday–Christian Matthiessen, *An Introduction to Functional Grammar*. London, Arnold.
- Hernadi 1972: Paul Hernadi, Dual perspective: Free indirect discourse and related techniques, *Durham, Comparative literature*, 24, Durham: Duke University, Durham, 32-43.
- Holt, Klift 2007: Elizabeth Holt–Rebecca Clift *Reporting talk: Reported speech in interaction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cecini 2014: Ulisse Cecini, Some Remarks on the Translation of Proper Names in Mark of Toledo’s and Robert of Ketton’s Latin Qur, an Translations. *Al-Qantara*, 35(2), 579-605 .
- Šehović 2003: Amela Šehović, Tuđi govor i govorna karakterizacija likova (na primjeru Istočnoga diwana Dževada Karahasana). *Književni jezik*, 21(2), 77-86.

Jelena D. RAJOVIĆ
 Marija D. VEŠOVIĆ

FREE DIRECT AND FREE INDIRECT SPEECH IN THE NOVEL
 DE BELLO CIVILI BY SVETISLAV BASARA AND THEIR TRANSLATION
 EQUIVALENTS IN ENGLISH

SUMMARY

Most of the research studies on the translation equivalents of the direct and indirect speech were dealing with translations from English to Serbian language. In this paper, we investigate whether structural and/or stylistic movements occur when the free direct and free indirect speech (and their subtypes) are translated from Serbian language to English language. Novel *De bello civili* by Svetislav Basara is used as a research corpus. Almost all types of direct and indirect speech are present in the novel. Events in the novel take place very quickly, since the plot of the novel takes place in one day, reminding us how substantial the events of a single day can be. The events in the reality of fiction and events in the inner world of protagonists are mixed here, and hence the dominance of free direct speech.

The research led to conclusion that forms in free indirect speech in English and Serbian language share most of the features (require context, use of past verb tenses, use of speech verbs and thoughts verbs that can be used in the main sentence etc), except for the sequence of tenses that is inherent in English and not in Serbian language.

Since free direct speech does not include the shift of tenses, the examples of this type of reported speech are almost identical in both languages. Given that the narrator of the novel is at the same time the leading protagonist whose words are communicated, there is the omission of pronominal focalization, and there are cases when it is difficult to distinguish the free direct speech from free indirect speech. This implies the omission of author's speech and orthographic markers, which may impose a problem during translation.

From the given examples, it can be seen that in some cases the translator was not guided by the Serbian language, in terms of following and communicating the reported speech. Although the free indirect speech is more flexible category in the Serbian language (Каравесовић 2010), when translating into English there is often a problem of transferring all stylistic features. Following the rule of the sequence of tenses that is inherent in the English language, but not in Serbian, the translator diminishes the actuality achieved by the use of the free indirect speech in the original. Furthermore, sometimes it is very difficult to distinguish between the free direct and free indirect speech in the Serbian language; these two types of reported speech cannot be equalized in the English translation, and usually the indirect speech with subtypes is used as translation equivalent.

Key words: direct and indirect speech, translation, Serbian language, English language.